
A biológiai sokféleség megőrzése a magyar háziállatfajtákban

Bodó Imre

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum,
Mezőgazdaságtudományi Kar,
Állattenyésztés- és Takarmányozástani Tanszék, Debrecen

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1992-es Rio de Janeiro-i UNO Kongresszus óta a háziállatok hivatalosan is részét képezik a Világ biodiverzitásának. A nem-piaci kategóriába tartozó háziállatfajtákat számos kulturális és technikai ok miatt fenn kell tartani. Napjainkban az élőlények megőrzése és fenntartása számos helyi, nemzeti és nemzetközi szervezet programjában szerepel.

A háziállatok megőrzésének két lehetséges módja az *in situ* (az eredeti környezetben és feltételek mellett) és *ex situ* (mélyhűtéses eljárással) módszer.

Három korszakot lehet elkülöníteni a háziállatok megőrzésének történelmében: a spontán fenntartás, a szórványos nemzeti törekvések és a nemzetközi programok korszakát.

Néhány kérdés, melyet a speciális kutatásoknak kell megválaszolni: a fenntartásra kijelölt populáció kiválasztásának irányelvei, a veszélyeztetettség különböző fokozatai, a szükséges populációméret támogatása, a beltenyésztés problémája, a legjobb párosítási eljárás stb.

Magyarországon a veszélyeztetett háziállat fajták fenntartását törvény szabályozza.

A következők szerepelnek a védett fajták listáján:

- a magyar szürke marha,
- a lipicai, shagya, nónius, gidrán, furioso, kishéri félvér, muraközi és hucul lovak,
- a racka, cigája és cikta juhok,
- a mangalica sertés,
- a magyar sárga, fehér, kendermagos és erdélyi kopasznyakú tyúk,
- a bronz pulyka,
- a fodrostollú lúd.

Remélhetőleg a közeljövőben a tradicionális háziállat fajták tenyésztői megtalálják a lehetséges piacokat speciális termékeik számára.

SUMMARY

Since the 1992 Rio de Janeiro UNO Congress domestic animals belong also officially to the genetic diversity of the world. Non commercial domestic animal breeds should be maintained for many cultural and technical reasons. Conservation and preservation of living beings is nowadays in the programme of many regional, national and international organizations.

The preservation of domestic animals is possible *in situ* (at the original place and conditions) and *ex situ* (by cryogenic methods).

There are three era in the history of preservation of domestic animals: the epoch of spontaneous maintenance, the period of sporadic national activities and the era of international programme.

Some of the questions to be solved by scientific research: the principles of selection of the candidate populations for maintenance, the different degrees of endangeredness, the necessary population size to be subsidized, the problem of inbreeding, the best mating systems etc.

In Hungary the maintenance of endangered domestic animal breeds is based upon the law.

The following breeds are on the list of protected breeds:

- the Hungarian Grey cattle,
- the Lipizzan, Shagya, Nonius, Gidran, Furioso, Kishéri Halfbred, Murinsulaner and Hucul horses,
- the Racka, Tsigai and Cikta sheep,
- the Mangalitsa pig,
- the Hungarian yellow, white, speckled and the Transylvanian naked necked hen,
- the Bronze Turkey,
- the Frizzle Feathered goose.

Hopefully in the near future the breeders of traditional domestic animal breeds will find the possible niches for their special products.

A BIOLÓGIAI SOKFÉLESÉG, GENETIKAI DIVERZITÁS JELENTŐSÉGE

Az emberiség átforgalmazza a körülöttünk lévő természetet, beleértve a maga által alkotott háziállat és természetű növényvilágot is a saját jól, vagy kevésbé jól felfogott érdeke szerint. Azokat az élőlényeket részesíti előnyben, amelyek céljának megfelelnek. Emiatt a fölöslegesnek tűnő növény és állatfajok, illetve fajták kipusztulnak, tehát ezáltal az élővilág szegényedik. Nem tudhatjuk azonban, hogy néhány száz év múlva melyik lenne hasznos az elpusztultak közül, ezért fontos feladatunk, hogy védjük a körülöttünk lévő élővilág sokféleségét, tekintettel szépségére és esetleges hasznára.

Mindez érvényes a háziállatokra is. Az ENSZ Rio de Janeiro-i Környezet és Fejlődés Konferenciája 1992-ben a háziállatokat is a védendő biológiai értékek közé sorolta. Ez azért jelentős, mert a háziállatokban megtestesülő genetikai sokféleség védelme csak később jelentkezett az emberiség tudatában, mint a vadon élő állatok és a természetű növények megőrzése. Márpedig ezeket is a biomassza részének kell tekinteni, hiszen élőlényekről van szó.

A HÁZIÁLLATOK GENETIKAI SOKFÉLESÉGÉNEK MEGŐRZÉSE AZ EMBERISÉG SZÁMÁRA

Géntartálékokról akkor beszélünk, ha olyan állat vagy növény populációról van szó, amely nem tartható gazdaságosan. Az ilyenek átmentése, azaz a biológiai diverzitás fenntartása pénzbe kerül. Megfelelő indokolás szükséges tehát ahhoz, hogy az emberiség áldozzon rá. A következő érvek támasztják alá ennek a tevékenységnek fontosságát és értelmét.

- * Kulturális érvek:
- A háziállatok éppen úgy **emberi munka termékei**, mint a műemlék épületek. Megőrzésük tehát azonos szemléletből fakadhat.
 - A **természetvédelemben** szerepet kaphatnak ezek az állatok, ahol más háziállatot nem érdemes tartani, viszont a legeltetés révén a növényzet elburjánzásának megakadályozása fontos, például a földön fészkelő madarak érdekében. A rovar és madárvilággal együttélés jelentőségét egyre inkább felismerik a természetvédelemben.
 - Ehhez szorosan kapcsolódik a **tájvédelem**. Tájidegen háziállatok a legelőkön megváltoztatják a táj képét. Nemcsak a vadon élő fauna, hanem a háziállatok is meghamisíthatják a természetet. Nem egy példa van erre az utóbbi évtizedekben.
 - Az **oktatásban** is jól hasznosíthatók ezek az állatok, mind a történelem, mind az állattenyésztés területén.
 - Sok régi fajta **esztétikai értékek** hordozója is. Ez a képzőművészeket is megihlelheti és a laikus is szemlélője lehet ennek a látványnak.
 - A **néprajz** is hasznélvezője lehet a régi háziállatfajtáknak a pásztorélethez kapcsolódó hagyományok révén.
 - Az **idegenforgalom** pedig nagyon jól ki tudja használni mindezt.

* Szakmai megfontolások:

- Nem tudhatjuk, hogy **évszázadok múlva** mi lesz az emberiség igénye az állatok és állati termékek iránt.
- Modern értelemben nem elég termelékeny háziállatokkal szélsőségesen nehéz körülmények között is lehet a **területeket hasznosítani** (marginális területek).
- A korszerű **keresztelési rendszerbe** esetenként primitív fajták is jól beilleszthetők.
- A nemesítés során **génforrást** jelenthetnek a régi háziállatok, elsősorban az ellenálló képesség tekintetében.
- A kutatás **kontrol populációként** hasznosíthatja ezeket.
- A modern társadalom egyre inkább igényel **különleges termékeket**, amelyek eltérnek az élelmiszeripar tucatárúitól. Ezek között különleges helyet foglalnak el a „bio”, vagy „organikus” élelmiszerek. Ezek előállításában nagy szerepe lehet az említett régi háziállat fajtáknak.

A GENETIKAI SOKFÉLESÉG ÉS A GÉNMEGŐRZÉS

A tudomány és a különböző állattenyésztő és természetvédő tudósok közötti nemzetközi együttműködés két nagyon fontos fogalmat rögzített, ezek a **conservation** és **preservation**. A két definíció angol eredetije és magyar fordítása a következő:

- **Conservation** ((a biológiai sokféleség védelme))
The management of human use of the biosphere so that it may yield the greatest sustainable benefit to

present generations while maintaining its potential to meet the needs and aspirations of future generations. Thus, conservation is positive, embracing preservation, maintenance, sustainable utilization, restoration and enhancement of the natural environment.

A bioszféra hasznosítása az ember számára úgy, hogy az a jelen nemzedékeknek maximális, nem csökkenő hasznot hozzon, miközben maradjon lehetőség a jövő generációk igényeinek kielégítésére is. Tehát a géntartalékok védelme pozitív emberi tevékenység, amely magában foglalja a megőrzést, fenntartást, a nem csökkenő hozamú hasznosítást valamint a természetes környezet helyreállítását és fejlesztését is.

Ez a definíció általános és nemcsak az állattenyésztésre vonatkozik. Az IUCN dolgozta ki és elfogadta a FAO, az UNESCO és a WWF is.

A következő meghatározás viszont kizárólag a háziállatok sokféleségének megőrzésére utal:

- **Preservation** ((az állattenyésztési géntartalékok megőrzése))

That aspect of conservation by which a sample of an animal genetic resource population is designated to an isolated process of maintenance, by providing an environment free of the human forces which might bring about genetic change. The process may be in situ, whereby the sample consists of live animals in a natural environment, or it may be ex situ, whereby the sample is placed, for example, in cryogenic storage.

A géntartalékvédelem egyik módja, amellyel a megőrzésre méltó állatpopulációt elszigetelten tartjuk, olyan környezetben, amely lehetőleg mentes a genetikai változáshoz vezető emberi beavatkozástól. In situ megőrzésről beszélünk, ha a minta élő állatokból áll természetes környezetben és ex situ megőrzésről van szó, ha a mintát például mélyhűtőben tároljuk.

Ebből a két fogalomból tulajdonképpen két következtetés adódik a háziállatok tenyésztői számára:

1. Állandó figyelemmel kell követni az állattenyésztés keretében létező és létesülő kedvező, valamint világ-összehasonlításban is értékes génkombinációkat és nem engedni azok kipusztulását. Ez – tekintettel az „ipari, gyártási” titkokra – nem mindig könnyű feladat.
2. Azokat az állományokat, amelyek kis létszámra csökkentek és különböző megfontolások alapján védelmet érdemelnek, állami felügyelettel védelem alá kell helyezni és anyagilag is szükséges támogatni, valamint elmaradhatatlan az ellenőrzés, hogy az előírt módszerrel folyják a tenyésztői munka.

A GENETIKAI SOKFÉLESÉG MEGŐRZÉSÉNEK MÓDSZEREI

A géntartalékok megőrzésének módszereit a következőképpen foglalhatjuk össze:

A gyakorlati kivitelezés módja szerint:
in situ (eredeti környezetben)
- nagy gazdaságokban
- kistenyésztők kezén
ex situ (eredeti helyétől távol)
- mélyhűtött szaporító anyag formájában
- kísérleti farmokon, állatkertekben, farm parkokban stb.

A tárolt sejtek illetve gének szerinti csoportosítás:
diploid sejtekben

- mélyhűtött embrió
- szomatikus sejt kultúrák
- élő állatok fajtatisztán, vagy keresztezési rendszerben (gene pool)

haploid sejtekben

- sperma
- petesejt

izolált gének formájában

A felsorolt módszereknek vannak előnyei és hátrányai, nem lehet egyiket sem minden tekintetben az egyetlen jó megoldásnak tartani. Így:

Az in situ módszerek előnyei:

- a régi háziállatfajták tartását össze lehet kötni a természetvédelemmel, a speciális élőhelyek (szikes legelők fenntartása, vizes élőhelyek helyreállítása) kezelésével és hagyományos extenzív hasznosításával. Ez a szempont napjainkban egyre nagyobb hangsúlyt kap,
- az élő állományok szakmai értékelését folyamatosan el lehet végezni,
- a szem előtt lévő állomány értékeit nem felejtik el a szakmai gyakorlat,
- a megőrzés költségeit a termékek csökkenthetik, s időnként divatba jönnek. Ezt a témát a közel jövőben fokozottan kell szem előtt tartani, hiszen van már rá nem egy példa,
- a gyenge termőhelyi adottságokkal rendelkező területeken anyai vonalként gazdaságosan felhasználhatók,
- a genetikai terheltséggel rendelkező állatokat selejtezni lehet,
- a megőrzött állományok szerepet kaphatnak az oktatásban, túrizmusban.

Hátrányai viszont a következők:

- az adott genetikai variációt nem tudjuk tökéletesen fenntartani a drift, rokontenyésztés és szelekció elkerülhetetlen hatásai miatt,
- valamilyen járvány, háború, vagy természeti csapás tönkretelheti a megőrzött állományt.

Az ex situ fenntartás előnyei:

- változatlan formában több száz évre is tárolni tudjuk a géneket,
- ha az infrastruktúra rendelkezésre áll, viszonylag nem drága.

Hátrányai:

- a technikai feltételek nem állnak mindenütt rendelkezésre és ma még nincsenek minden állatfajra egyformán kidolgozva,

- az állatok nem láthatók és mind a szakma, mind a művészet elfelejtkezhet róluk,
- fennáll a veszély, hogy a kórokozókkal szemben nem lesz majd évszázadok múlva ellenálló az átmentett fajta,
- az élőállatokkal dolgozó *ex situ* módszerek csak kiegészítői lehetnek a többi megoldásnak kis létszámaik miatt. Ilyenek elsősorban a farmparkok, amelyek Nagy-Britanniában és Németországban fejlődtek ki, de az állatkertek is ide sorolhatók.

A HÁZIÁLLATOK SOKFÉLESÉGE VÉDELMEINEK TÖRTÉNETE

Az állattenyésztési géntartalékok védelmében három korszakot lehet megkülönböztetni:

- 1.) Az ösztönös védelem korát, amikor a hagyományhoz ragaszkodó állattenyésztők a pénzügyi, gazdaságossági megfontolásokkal és divatáramlatokkal szemben is ragaszkodtak őseik fajtájához. Ennek klasszikus példája a Tankerville család Nagy-Britanniában, aki fenntartotta a chillingham marhát 1230 óta viszonylag kis létszámban (Alderson, 1989).
- 2.) Azokban az országokban, ahol a régi hagyományos fajtákat a mai állattenyésztők is megbecsülték, többen felismerték a régi fajták kulturális és szakmai értékeit. Belátták, hogy a háziállatok sokféleségének fenntartása nem elsősorban a tenyésztők érdeke, hanem az egész társadalomé. Ezért néhány országban védelem alá helyezték ezeket a fajtákat és megakadályozták kipusztulásukat. Ennek érdekében anyagilag is kezdték támogatni a kipusztulástól fenyegetett háziállat állományok fenntartását. Ez kétféleképpen történt: társadalmi keretben, egyesületek, klubok alapítása révén (Egyesült Királyság) vagy pedig állami szervezésben (Magyarország, Franciaország). Meg kell jegyezni, hogy ebben a tekintetben hazánk az elsők között szervezte meg ezt a tevékenységet, megelőzve a franciákat és angolokat is. Ezt a körülményt a külföldiek is elismerik (Bixby, 1991).
- 3.) Ma már a régi háziállatfajták megőrzése tekintetében is integrálódott a világ. Nemzetközi szervezetek foglalkoznak a háziállatfajták fenntartásával fontosabb tulajdonságaik feljegyzésével és a fenntartás legfontosabb szabályainak kidolgozásával. Európában is mind a tudomány, mind a gyakorlat elvállalta ezt a feladatot (Ollivier és mtsai, 1994). Különböző konferenciáknak képezi tárgyát a genetikai, biológiai diverzitás fenntartása, munkacsoportok alakulnak és dolgoznak ezen a területen. Az állattenyésztés és alkalmazott genetika külön ágazata lett kis létszámú populációk fenntartása. Az 1992. évi edinburghi alkalmazott állatgenetikai világkongresszuson nem volt elég egy vitaülés az idevágó tudományos problémák

megtárgyalásához. A FAO elkészítette a veszélyeztetett fajták listáját. Európában a Hannoveri Állatorvosi Főiskola vállalta, hogy számítógépes rendszert dolgoz ki a kis létszámra olvadt populációk és legfontosabb tulajdonságaik nyilvántartására. Ezt könyv formájában is megjelentették és ma már ez a nyilvántartás az Interneten keresztül is hozzáférhető. A különböző országokban összefoglaló munkák jelentek meg a témáról (Alderson, 1989; Bodó, 1991; Audiot, 1995).

Az észak-amerikai kontinensen viszonylag későn kezdődött ez a folyamat. Eddigre azonban ott is elkészült az első kiadvány, amely a veszélyben forgó állatpopulációkat tartalmazza.

Ma már bátran mondhatjuk, hogy egy művelt és szervezett állattenyésztést folytató ország kötelessége megőrizni értékes háziállatfajtaikat és mindezt a világ integrációjába is bekapcsolódva kell végeznie. Az Európához történő csatlakozás hazánk számára aláhúzza ennek a kérdésnek a fontosságát.

Az a háziállatfajta, amely kipusztult, örökre elveszett az emberiség számára. Tehát minden állam felelős az országban található háziállatpopulációk génállományáért, amelyet más országból nem lehet pótolni. Igazolja ezt a tételt az a kísérlet, amelyet a Heck testvérek végeztek a két világháború közötti időben az őstulok „vissza-tenyésztésére” (Heck, 1934). Ennek a kudarca igazolja, hogy az állatok küllemét megközelítőleg lehet rekonstruálni, de az elveszett génkombinációt újra előállítani nem sikerül.

A TUDOMÁNY SZEREPE A GÉNTARTALÉKOK VÉDELMEBEN

Joggal vethető fel viszont a kérdés, hogy ebben a gyakorlatinak látszó kérdésben mi a tudomány szerepe, melyek azok a kérdések, ahol elvi megfontolásokra, vagy a gyakorlati megoldások tudományos alátámasztására van szükség.

A megvédendő állatpopulációk kiválasztásának elvei

Minden lehetséges állatpopuláció, háziállatfajta megvédésének, fenntartásának pénzügyi alapjai nincsenek meg, hiszen új és új fajták, értékes populációk kitenyésztéséről, majd divatja múlásáról bármikor lehet szó. Ennek megfelelően a populációk értékeit mérlegelni kell a prezerváció céljára.

A fajtákat, populációkat három fő szempont alapján lehet rangsorolni:

1. A veszélyeztetettség foka

Csak akkor kell pénzzel támogatni egy-egy populációt, ha kis létszáma miatt veszélyeztetve van, azaz a genetikai beszűkülés, majd a kipusztulás fenyegeti. A kis létszám óhatatlanul a rokontenyésztéshez vezet és annak káros hatásaitól félni kell. A rokontenyésztés témaköre tudományos

vizsgálatot követel. Ennek klasszikus a származáson alapuló módszerei (Wright koefficiens) mellett egyre inkább terjednek az immunogenetikai és a vér biokémiai mutatószámain alapuló módszerek, illetve a DNS frekvenciára alapozott megoldások.

2. A fajtahoz fűződő kultúrtörténeti, ökológiai érték

Elsősorban azokat a fajtákat kell megőrizni, amelyek az illető országban alakultak ki. Értékesebbek a régen kialakult fajták, populációk. Idegenben kitenyésztett fajták akkor jelentenek különleges értéket, ha odahaza már kihaltak, vagy közel állnak ehhez. Ebben a tekintetben a biológiai, történelmi, néprajzi és művészettörténeti meggondolások is mérvadók lehetnek. Napjainkban a falusi turizmus keretében nő ennek a témának a jelentősége is.

3. A fajta genetikai értéke

Ide a következők tartoznak: a teljesítmény, az alkalmazkodóképesség, az ellenálló képesség, különleges morfológiai tulajdonságok, a többi fajtától való elkülönültség, a más fajtákkal való kombinálódás, és a fajtában adott genetikai variancia. Természetesen esetünkben nem elsősorban a nagy teljesítmény az érték, hanem a különleges termékek előállítása, hiszen a nagy teljesítményű állatokat általában nem kell a kihalástól félni. Ennek a keretében a termék összetételének, élelmiszerkémiai és humán élettani értékének vizsgálata is terjed (Gundel, 2001). A kapott eredmények egyrészt az egészséges táplálkozás célját szolgálják, másrészt pedig a régi fajták és vegyszermentes tartás népszerűsítése révén a kihalástól fenyegetett fajták fenntartását is elősegítik.

Az állatpopulációk közötti elkülönülés nagyon fontos kritérium. Az állattenyésztésben elsősorban a fajtákat tekintjük alapegységnek, a háziállat fajok nem fogognak többnyire veszélyben. Fontos viszont, hogy a fajtákon belül elkülönülő alfajtákat, típusokat is fenntartsuk. A szokásos morfológiai és termelésben meglévő különbségeken túlmenően a megőrzendő populációk értékét a genetikai különbözőséggel lehet mérni. Ezt a különböző biokémiai polimorf rendszerekben található faktorok gyakoriságával majd újabban a DNS vizsgálatok segítségével lehet megtenni (Achmann, 2001).

A támogatandó létszám kérdése

Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rendkívül fontos, hogy milyen létszámú állat fenntartása kell ahhoz, hogy egy-egy populáció fennmaradjon anélkül, hogy jelentős génvesztésgől tartanunk kellene.

Ezt különböző elméleti megfontolások alapján és sokféle gyakorlati példával lehet megközelíteni.

A populációgenetikai szakirodalom minimum 50 effektív (1:1 ivararányra átszámított) populáció méretet követel meg ahhoz, hogy egy átlagos populációban ne következzen be jelentős génvesztés a drift révén és ne kelljen az állomány leromlásával számolni a kialakuló szoros

rokontenyésztés miatt. Körülbelül 200-as effektív populáció méret kell ahhoz, hogy egy állományt szelektálni is lehessen.

Jelenleg a genetikai sokféleség megőrzésének nemzetközi gyakorlatában használatos a FAO kategória rendszere, amelynek pontosabb részletezését az 1. táblázat (Bodó, 1991) adja.

1. táblázat

A háziállat-populációk kategóriába sorolása a veszélyeztetettség szerint

Állapot(1)	Nőivarú tenyészállat (2)	Átlagos effektív populációméret(3)					Megjegyzés (5)
		5:1	10:1	30:1	50:1	1000:1	
		ivararány szerint(4)					
Normális(6)	>10 000	6666<	3333<	1289<	784<	40<	Köztenyésztésben(12)
Sebezhető(7)	5-10 000	3333<	1818<	645<	392<	20<	„
Bizonytalan(8)	1-5000	667<	364<	129<	78<	4<	„
Veszélyeztetett(9)	100-1000	67<	36<	13<	8<	-	Irányított tenyésztésben(13)
Kritikus(10)	<100	67>	36>	13>	8>	-	Kísérleti gazdaságban(14)
Kihalt(11)	-	-	-	-	-	-	Be kell vallani(15)

Table 1: Categories of domestic animal populations according to the endangeredness category(1), breeding females(2), effective population(3), sex ratio(4), remarks(5), normal(6), vulnerable(7), uncertain(8), endangered(9), critical(10), extinct(11), spread in the country(12), controlled farms(13), experimental farms(14), must be declared(15)

Ennek lényege, hogy 100-nál kisebb nőivarú létszám nem tartható fent tartósan normális körülmények között, emiatt az ilyen populációk létszámát növelni kell. 100 és 1000 közötti nőivar viszont normális ivararány mellett fenntartható, akkor, ha a géntartalékvédelem szabályait betartva folyik a tenyésztés. Elvi genetikai megfontolásokból ez minden állatfajra és fajtára igaz. Ezen a kategórián belül kell a védendő populáció létszámát megállapítani néhány elméleti és gyakorlati szempont figyelembevételével. Ezek a következők:

- * az állományban adott genetikai variancia,
- * a rokontenyésztettség foka,
- * az esetleg létező letális gének,
- * a fenntartható ivararány,
- * a gyakorlatban tartható csoport (gulya, ménes stb.) nagyság,
- * az állomány tisztasága,
- * a törzskönyvezés lehetőségei.

A biztonság fontos szempontja miatt az adott létszámok megkésztetése és egynél több helyen tartása kívánatos. A fenntartás feltétele, hogy a tenyésztői munka a prezerváció szabályai szerint folyjék, azaz:

- a létszámot a kritikus színvonal fölé kell emelni,
- a megszokottnál szűkebb ivararányt kell alkalmazni,
- a párosítás során a rokontenyésztés elkerülésére kell törekedni,
- nem szabad szigorú, egyirányú szelekciót végezni,
- a létező többalakúságot minden tekintetben fent kell tartani (morfológiai bélyegek, vércsoportok, polimorf rendszerek, a populáció-genetika

lehetőségeinek kihasználása, DNS vizsgálatok stb.),

- a modern technika lehetőségeivel (pl. sperma, embrió és petesejt mélyhűtés) élni kell.

Az Európai Állattenyésztők Szövetsége (EAAP) munkacsoportja is dolgozik egy rendszeren, ez azonban még nincsen készen.

A HÁZIÁLLATOK BIOLÓGIAI SOKFÉLESEGÉNEK FENNTARTÁSA MAGYARORSZÁGON

A második világháború után indult meg a mezőgazdaságnak a fejlesztése abban az irányban, amely nagy veszélybe sodorta a régi háziállatfajtákat. Az ötvenes években néhány lelkes állattenyésztő nem hagyta a régi fajták utolsó egyedeit levágni és ezzel lehetővé tette a későbbiek során az állományok átmentését.

1961-ben kezdődött a régi fajták védelme Magyarországon. Elsőként az Állami Gazdaságok Országos Központja kijelölt 1961 késő őszi kétszer száz olyan magyar szürke tehenet, amelyet a fajta fenntartására fajtatiszta tenyésztés keretében kellett használni. Ennek a jelentősége nagy volt abban az időben, mert a fajta egyébként teljes egészében a szovjet kosztrómai szarvasmarha fajtával való keresztezésben volt hasznosítva.

Néhány év múlva megkezdődött a hivatalos védelem is, az állami gazdaságok nyereségéből biztosították a fedezetét és az Állattenyésztési Felügyelőség vezetése és felügyelete mellett azóta folyamatos az állami támogatás Magyarországon.

A géntartalékok védelme a mindenkor központi állattenyésztési irányítás (OTÁF, ÁTMI, MMI,

OMMI) hatáskörébe tartozott. A tevékenység törvényességi háttérét adja az 1993-ban elfogadott Állattenyésztési Törvény. Ez a Földművelésügyi Minisztériumot és a Környezetvédelmi Minisztériumot bízza meg azzal, hogy a kijelölt fajtákat védelem alá helyezze és támogassa.

Mindenesetre az állami gazdaságok vezetői és fizikai munkásai az érdekük, hogy saját nyereségük és jövedelmük terhére vállalták ezt a feladatot és ezzel lehetővé tették azt, hogy amikor megkezdődött a hivatalos védelem és támogatás, egyáltalán volt mit védeni.

A rendszerváltozást követően tenyésztő egyesületek alakultak és ezeknek a szerepe megerősödésükkel párhuzamosan fokozódik a régi háziállatfajták védelmében is.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉSI TÖRVÉNY

Az 1993-ban jóváhagyott, CXIV. Állattenyésztési Törvény 11. paragrafusa rendelkezik a háziállatokban meglévő biológiai sokféleség védelméről.

A törvény kimondja, hogy azok a háziállatfajták, amelyek Magyarország természetföldrajzi környezetében alakultak ki, illetőleg tartásuknak, tenyésztésüknek hagyománya van nálunk nemzeti értéket képeznek és, mint ilyenek támogatandók. Ezeknek a fajtáknak a fenntartása állami feladat, amelynek végrehajtásáról a Földművelés és

Vidékfejlesztési Minisztérium valamint a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, a tenyésztési hatóság és más szervek bevonásával gondoskodik.

A törvény a védett fajták körének megállapítását a földművelésügyi, valamint a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter hatáskörébe utalja. Ezenkívül külön kategóriát képeznek a törvényben a magas genetikai értéket képező fajták, amelyek kis létszámmal olvadva ugyancsak veszélyben vannak. A lovak, a magyartarka szarvasmarha és a hal tartoznak ide. Ezeknek a kijelölése ugyancsak a két miniszter hatáskörébe tartozik.

Az őshonosságuk miatt védettnek minősülő fajták és a magas genetikai értéket képviselő, veszélyeztetett helyzetbe került fajták csoportja között tulajdonképpen valóságos értékbeli különbség nincsen, sem veszélyeztetettségük foka, sem egyéb biológiai, vagy történelmi okok miatt alakult ki ez a megkülönböztetés. Mindkét csoport fajtáira jellemző, hogy kis létszámmal olvadnak, piaci értékük nem nagy és máshonnan nem pótolhatók, mert csak Magyarországon van legértékesebb állományuk. A törvény szerint az első csoport fenntartásához az állam „támogatást ad”, míg a második esetben „támogatást adhat”.

Ezeknek körét a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat

Támogatott és veszélyeztetett háziállatok Magyarországon

Faj(1)	Fajta(2)	Támogatott létszám/ támogatás (Ft)(3)	Összes becsült létszám (2002)(4)
Szarvasmarha(5)	magyar szürke	2000 tehén/8000 Ft(11)	tehén(11) 4000
Sertés(6)	Mangalica	1200 koca/6000 Ft(13)	szőke(14) 800 fecskehasú(15) 170 vörös(16) 170
Juh(7)	Hortobágyi racka	3000 anya/3000 Ft(17)	fehér racka 2800 fekete racka 1200
	Cigája	1000 anya/3000 Ft	zombori 700 csókai 500
	cikta	500 anya/3000 Ft	cikta 350
	gyimesi racka	1000 anya/3000 Ft	gyimesi racka 100
Ló(8)	Nóniusz	300/18000 Ft	kanca(18) 560
	gidrán	200/18000 Ft	kanca 200
	furioso-north star	300/18000 Ft	kanca 260
	kisbéri félvér	300/18000 Ft	kanca 1060
	shagya arab	300/18000 Ft	kanca 300
	lipicai	300/18000 Ft	kanca 400
	muraközi	-----	-----
	hucul	100/18000 Ft	kanca 30
Baromfi, tyúkféle(9)	sárga magyar	2200/700 Ft	tyúk(19) 2000
	kendermagos	2000/700 Ft	tyúk 2000
	fehér magyar	700/700 Ft	tyúk 500
	erdélyi kopasznyakú	2000/700 Ft	tyúk 600
Lúd(10)	Fodrostollú lúd	1000 tojó/1500 Ft	tojó(20) 400
Pulyka(11)	Bronzpulyka	800 tojó/1500 Ft	tojó 450
	Rézpulyka	600/1500 Ft	tojó 50

Forrás: Demeter (2001) nyomán

Table 2: Supported and endangered domestic animal breeds in Hungary
species(1), breed(2), supported number/Ft per head(3), estimated population size 2002(4), cattle(5), pig(6), sheep(7), horse(8), poultry(9), goose(10), turkey(11), cow(12), sow(13), blond(14), swallow bellied(15), red(16), ewe(17), mare(18), hen(19), layer(20)

Állattenyésztésünknek a huszadik század második felében a büszkeségre okot adó ágazatai közé tartozik a hagyományos fajták védelme. Hiszen amíg Magyarországon a génvédelem a hatvanas évek derekán elkezdődött, addig a hagyomány tisztelgéséről híres Egyesült Királyságban a méltán világhírű RARE BREEDS SURVIVAL TRUST csak 1973-ban alakult meg és a FAO világot átfogó programja csak 1980-ban kezdődött.

Amellett, hogy büszkék vagyunk arra, hogy a régi háziállatfajták megtartása területén a világ élvonalában vagyunk, lehetne még javítani a tevékenységünkön. Például a támogatásra jogosultságot az OMMI évente állapítja meg az évente végzett felülvizsgálat alapján, a rendelkezésre bocsátott összegtől függően szabva meg a támogatandó létszámot és az egy-egy állatra jutó összeget. Ebben a rendelkezésben az a furcsa, hogy nem a szakmai indokoltság, hanem a költségvetés többnyire merev megkötöttsége a meghatározó, holott az őshonos és védett fajták támogatása rendkívül kicsi a költségvetés egyéb tételeihez képest. Elvárható volna, hogy a költségvetés igazodjék az indokolt igényekhez és ne megfordítva. Jelenleg például a régi lófajták támogatása marad el a feltétlenül szükségesétől.

Összefoglalva tehát mindazt, ami a régi és veszélyeztetett háziállatok sorsának hazai szabályozását illeti, hazánkban törvény szabályozza ezek védelmét és fenntartását, sőt a ma csak gazdaságtalanul tartható és a múltban kialakult értékes, és majd távoli jövőben még használhatónak vélt fajták fenntartásának előmozdítására állami támogatást is rendel. Az utóbbi években más országokban és nemzetközi szinten is megfigyelhető, hogy ez a kérdés előtérbe kerül. Elmondhatjuk, hogy ebben a tekintetben Európa átlaga előtt járunk. A végrehajtás módján lehet javítani, azonban alapjaiban megoldott feladatról van szó.

A VÉDETT FAJTÁK MAGYARORSZÁGON

A magyar szürke szarvasmarha

Egyetlen régi szarvasmarhafajtánk, amely több száz éve van Magyarországon.

Eredetét három elmélet adja meg, amelyek közül egyiket sem sikerült eddig bizonyítani:

- * Sokáig általános volt a vélemény, hogy Árpád vezér magyarjai hozták a Kárpát-medencébe ezt a fajtát (Hankó, 1952). Az ásatások azonban nem bizonyítják ezt (Bökönyi, 1961).
- * Nem lehet kizárni, hogy a népvándorlás későbbi hullámai, avagy egy Dél-Európából történő import révén került ide később, a 13-14. században.
- * Nagyon érdekes elmélet, hogy a középkori magyar királyok idején itt helyben tenyésztették ki az őstulok domesztikációja révén.

Fontos megjegyezni, hogy ez a három elmélet nem zárja ki egymást, mindegyikben lehet igazság.

Mai gondolkodásunk szerint azonban nagyon valószínű, hogy nem került ide sehonnán sem készen ez a fajta, hanem itt tenyésztették ki, tehát valóban hazánkban őshonos fajtáról van szó (Bodó, 2000), másrészt az is kétségtelen, hogy azok közé a fajták közé tartozik, amelyek legjobban emlékeztetnek a szarvasmarha egykor vadon élt őseire az őstulokra. Semmiképpen sem lehet kizárni az őstulokkal való keveredést addig, amíg létezett ez a vad állatfaj a Kárpát-medencében.

A 18-19. századig fontos export cikk volt ez a fajta. Lábon hajtva eljutott egészen Nürnbergig is. A német városokban olyan sokra értékelték, hogy nem volt szabad a mészárszékekben más húst kimérni, amikor a magyar gulyák megérkeztek.

A viszonyok alapvető megváltozása véget vetett ennek az aranykornak. A szívós és erőteljes fajta ettől kezdve nagyon jól megtalálta viszont a helyét a gazdasági életben, mint nagy értékű ökrököt előállító marhafajta. Voltak Erdélyben olyan gazdák, akik a teheneikkel dolgoztak és a tinókat Csehországba adták el.

A második világháború után a gépesítés fejlődésével többé már nem volt szükség ökrökre, ezért a létszám nagymértékben csökkent és az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a mélypontra süllyedt. Ekkor hazánkban a vegyes hasznosítású magyartarka fajtát tenyésztették. A vegyes hasznosításban a magyar szürke nem volt versenyképes gyengébb tejtermelése miatt. Az ötvenes évek végén a hivatalos irányzat keresztezésre ítélte a fajtát, elsősorban a szovjet eredetű kosztrómai fajtával kellett volna keresztezni. Ez a keresztezés sem bizonyult megfelelőnek már az akkori követelmények szerint sem. Egyike volt viszont az elsőknek ez a fajta, amely Magyarországon hivatalosan is védelem alá került.

A tenyésztés irányításáért az OMMI vezetése mellett a Magyar Szürkemarha Tenyésztők Egyesülete felelős. Az egyesületnek több, mint százötven tagja van és komoly erőfeszítéseket tesznek a fajta értékeinek felderítésére és piaci elismertetése érdekében. Próbálkozások vannak a hús feldolgozására (kolbász, szalámi, bébi konzerv) és a természetszerű tartásra hivatkozva az állomány több mint fele olyan körülmények között van, hogy a hivatalos „bio” minősítést is megkapja (Biokultúra, IFOAM). Sikeres haszonállat előállító keresztezésre is történtek erőfeszítések.

Nagyon értékes géntartalék, mert hazai kitenyésztésű, hazai tájhoz kötődik és ehhez adaptálódott száz évnél idősebb, kitenyésztett, nem keresztezett fajtatiszta állomány, amely a más hasonló fajtáktól is kellően elkülönült. A tenyészcél a fajta változatlan fenntartása mellett egyre több tenyésztetben valamilyen speciális termék előállítására, amelyre már több jó kezdeményezés van. A piaci értékesítéshez a megfelelő termékekből viszont elegendő mennyiség kell, ehhez a természeti adottságok révén meg volna a lehetőség. Mindennek a kimunkálása azonban még némi időt és kutató munkát is igényel.

A lipicai ló

Kitenyésztése 1580-ban kezdődött a ma Szlovéniához tartozó Lipicán. A napóleoni háborúk idején a ménest Mezőhegyesre menekítették és itt is kialakult egy lipicai állomány, amelyet először Fogarasra, majd Bábólnára és az ötvenes években Szilvásváradra helyeztek. Az állami ménesen kívül örvedetesen sok magán tenyésztő is foglalkozik egyre inkább a fajtával az ország egész területén.

Hazai létszáma alig haladja meg a veszélyeztetett kategóriát. Európa jelentős kulturális értéknek tekinti ezt a fajtát, amelyben a magyar lipicainak fontos szerepe van, mert a fajtán belül a értékes típus és a fogatsport legfontosabb képviselője. Egyik vonala (Incitato) magyar eredetű.

A lipicai ló a melegvérű lófajták között különleges értéket képvisel. Ma ugyanis az egész világon az angol telivér szerepel, mint a lófajták nemesítője. A lipicai viszont mentes ettől. A régi spanyol-nápolyi lótipus egyik képviselője. Mutatós, akciós mozgású lovak tartoznak ebbe a fajtába, amelyek különleges feladatok megoldására képesek. A lipicai ló szerepel kizárólag a bécsi magas iskola műsoraiban. A spanyol andalúziai, vagy a szintén rokon luzitano fajtájú lovakat használják az Ibériai félszigeten a bikaviadalok lovaiként. Nemcsak nyereg alatt használható, a lipicai fajta, hanem alkalmas fogat feladatok végrehajtására is. Ezt bizonyítják a magyar fogatok nagyszerű nemzetközi eredményei is.

Minden lovas szakember úgy tartja, hogy a lipicai nemcsak a szakemberek számára érték, hanem az európai kulturális örökség része. Ebben az értelemben szokták barokk lónak is nevezni ezt a típust.

Tenyésztését egyesület irányítja. Az egyesület felelős a méneskönyv kiadásáért és a nemzetközi szervezettel való kapcsolat tartásáért. Legértékesebb állománya állami ménes kezében van. A magán kézből tartott létszám is szépen fejlődik.

Hazai állományunkat, mint Európa egyik legértékesebb régi lófajtájának képviselőjét, amely a lipicai fajtán belül elkülönült, másutt alig megtalálható típust képvisel, mindenképpen I. osztályú géntartaléknak kell tekintenünk, amely feltétlenül megérdemli az állami támogatást. A tenyésztéssel megbízott egyesület feladata a hazai tenyésztési szabályok betartásán kívül a nemzetközi egyesület útmutatásaihoz való igazodás is, illetve a nemzetközi tenyésztés szabályait a szakmai hozzáértés alapján befolyásolni. Ez jelenleg nem jelent nagy nehézséget, mivel a nemzetközi egyesületben a magyar szakemberek mindig fontos szerepet játszottak.

A shagya /bábolnai/ arab fajta

Bábolnán az arab telivér mellett nem teljesen arab származású lovakat is tenyésztettek arab fajta néven. Ezt a második világháború után, némi huza-vonát és vitát követően shagya arab néven ismerte el a WAHO (World Arabian Horse Organization). Nevét

egy 1830-ban importált kitűnő arab telivér ménről Shagya seniorról kapta a fajta. Sajnálatos módon a hatvanas években, amíg a bábolnai arab nem volt nemzetközileg elismert változat, nagy számban adtuk el az értékes tenyészanyagot Nyugatra (főképpen Svájc és Nyugat-Németországból jöttek a vevők) és a hazai állomány mind értékben, mind létszámban nagyon megfogyatkozott.

A világon nagy számban tenyésztett arab telivértől abban különbözik a shagya, hogy a származási lapok ősi soraiban, - nagyon távol, a tizedik-tizenkettedik ősi sorban van egy-egy nem arab ménesi kanca. Hála a bábolnai ménesben végzett szakszerű tenyésztésnek és szelekciónak ez a fajta küllemben előnyére különbözik az arab telivértől, mert korrektebb, valamivel nagyobb és ezzel használatban jobb, mint a telivér. Értékét még különösen növeli az a tény, hogy a világon sokkal kevesebb Shagya van, mint arab telivér.

Tenyésztését a magyar Arab Lótenyésztő Egyesület irányítja.

Hazai létszáma a kritikus színvonalon mozog, utánpótlása a nyugatra exportált lovak utódaiból megoldható, hiszen ott ma már lényegesen több van, mint Magyarországon.

A nóniusz

Az alapító Nonius senior 1816-tól fedezett Mezőhegyesen és anglonormann jellege jól kombinálódott a hozzá párosított tömeges spanyol jellegű kancákkal és ebből eredt a nóniusz fajta. Az első nemzedék ugyanis szerencsés kombinációnak bizonyult és ezt sikerült a későbbiek során némi rokontenyésztéssel rögzíteni.

Kifejezetten igásló, ezért ma nem divatos, noha elegánsabb egyedei kocsiló célra kapósak lehetnek. Elkülönültsége nem tökéletes, mivel a múlt század közepén angol telivérrel keresztezték így ez a fajta is angol félvérnek minősíthető. Megállapíthatjuk viszont, hogy a félvérek között mégis ez a fajta válik el legjobban a többtől. Az angol telivértől nemesebb külsőt és nagyobb teljesítőképeséget nyert a fajta és így napjaink követelményei közül a versenyfogat lovával szemben támasztott követelményeknek megfelel.

Mai létszáma elegendő ahhoz, hogy a prezerváció követelményeit betartva fenntartható legyen a fajta nagyobb génvesztés nélkül. Veszélyeztetettnek kell tekintenünk, mert az igaerő iránti követelmény csekély volta miatt piaci fellendülést e fajta számára sajnos hamarosan nem várhatunk.

Hazai fajtáról van szó, amely Mezőhegyeshez és Hortobágyhoz kötődik. Ezen a két helyen a fajtának helyi hagyománya van: Hortobágyon a nóniusz még a debrecenvárosi hagyományokhoz kötődik, Mezőhegyesen pedig még a szállodát is Nóniusz Szállónak nevezték el.

Tenyésztő egyesülete van. A szomszédos országokban, elsősorban Romániában is van nóniusz ménes (Őszény), azt azonban bátran ki lehet jelenteni, hogy a magyarországi állomány a

legjobban megfelel az egykori nóniusz típus követelményeinek.

A gidrán

A fajta ugyancsak Mezőhegyesről származik, alapítója egy sárga arab mén. Létszáma kritikus. Nagyobb, tömeges testű angol-arab fajta. Az 1960. évi nagy állami gazdasági lótenyésztési változások után a gidrán ménes magja először a Dalmandi Állami Gazdasághoz tartozó Sütvénybe, majd onnan Marócpusztára került. Törzsménese ma Marócpusztán található.

Többen úgy kezelik a gidránt, mint anglo-arab fajtát. Ebben van is némi igazság, hiszen arab telivér mén alapította és a múlt század elején ezt a fajtát is keresztezték angol telivérrel. A mezőhegyesi rög hatása alatt azonban lényegesen tömegesebbé vált, mint az elsősorban Franciaországban tenyésztett anglo-arabok. Méretei megegyeznek a többi mezőhegyesi lófajta méreteivel.

Tenyésztését a Kisbéri Félvér Tenyésztő Egyesület irányítja.

A fajta érdekes jellegzetessége még az, hogy csak sárga színben tenyésztik. Valaha jelentősége volt a nevezetes tolna-tamási tájfajta kialakításában is. Vádolják a fajtát azzal, hogy egyedei között sok csökönyös ló van. Ez, sokak szerint, a nem megfelelően megválogatott angol telivérre vezethető vissza. Semmiképpen sem általánosítható ez a negatív vélemény, mert a fajtában sok kiváló munkáló is akad, noha a gidrán inkább háttas, mint igás típus.

Mint hazai kitenyésztésű fajta mindenesetre védelmet érdemel. A nemzetközi irodalom magyar fajtaként tartja számon a gidránt is. Mint az angol félvérek egyike, különleges értéket akkor jelentene, ha valamilyen használati tulajdonságban is meg lehetne különböztetni a többi félvér fajtától. Ennek kialakítása a fajta eredeti jellegének fenntartása mellett rendkívül gondos tenyésztői, nemesítő munkát kíván. Ebben a már eddig is alkalmazott angol telivér és arab gének használata mellett a környező országok gidránjának is juthat némi szerep. Úgy tűnik, hogy a fajtában a military sporthoz mutatkozik tehetség.

A mezőhegyesi félvér

A múlt század derekán Mezőhegyesen működött Furioso és North Star nevű angol telivér ménnek utódai képezik ezt a fajtát. Hazai kitenyésztésű kitűnő vegyes hasznosítású fajta.

Törzsménese sok kárt szenvedett az állami gazdasági átszervezések során. Mezőhegyesről a Nagykunsági Állami Gazdaságba helyezték (Ecsegfalva) és onnan került a Kiskunsági Állami Gazdaságba (Apajpuszta). Itt lényegesen szegényesebb termőhelyi adottságok között van a ménes, mint születési helyén Mezőhegyesen. Ráadásul a privatizáció nehézségei, a különböző, a lótenyésztéshez nem értő tulajdonos is nehezítette a fajta helyzetét.

Az utóbbi években sok népies tenyésztésű ló került a fajtába ezzel a fajta küllemi egyöntetősége romlott. Nevezetes furioso ménesek voltak Szlovákiában (Motesice) és Erdélyben (Bonchidán a Mezőhegyesről elszakmányolt ménes) is. A tenyészanyag cseréje folyik ma már, azonban a tartási nehézségek miatt nehéz jó tenyészanyaghoz jutni akár csere, vagy vásárlás révén.

Tehát a jelenleg legfontosabb tenyészcél a fajta regenerálása mind a küllem, mind a méret és a használati tulajdonságok tekintetében.

Létszáma eléri a fajtamentéshez szükséges szintet, azonban a fajtajelleg helyreállítása szempontjából a létszám emelése mellett a minőségi szelekció a legfontosabb feladat.

Hazai kitenyésztésű fajta, ezért védelmet érdemel, nemzetközileg azonban ez is egy a félvérek közül, tömegesebb alkata és vegyes hasznosítású jellege megkülönbözteti ugyan a többi félvértől, igazi értékét azonban úgy lehetne bizonyítani, ha valamilyen értékmérő tulajdonságában is kiemelkedővé sikerülne tenni.

A tenyésztők összefogása és a tenyésztői munka irányítása egyesület a hazai Furioso Tenyésztő egyesület feladata, nemzetközi egyesület létesítésére is történt kezdeményezés.

A kisbéri félvér

A múlt század közepén Kisbéren kitenyésztett magas félvér. Létszáma biztosítja a fennmaradást, sport célokra alkalmas fajta, ezért népszerű ma is.

A második világháború után Kisberről a ménest áthelyezték a Dalmandi Állami Gazdasághoz tartozó Sütvénybe. Innen került a ménes mai helyére a Pusztaberényi ménesbe. Jelenleg itt található az eredeti ménes maradványa, emellett néhány más értékes ménes és sok magántenyésztő is foglalkozik a fajtával. Maga az állomány nagy géveszteséget szenvedett a régi vonalak kihalása és az alkalmazott német ménnek befolyása révén. Regenerálása során új vonalak kialakítására került sor. Ez nem idegen a fajta tenyésztésének hagyományos alkalmazott rendszerétől, hiszen a Kisbéri ménesben is sor került időnként egy-egy új, jól megválasztott telivér bevitelére.

A kisbéri félvér a hagyományos magyar fajták közül a modern sportló típusához a legközelebb áll. Ez az oka annak, hogy létszáma örvedetesen fejlődik. Tenyésztésében a gondosan szelektált telivér a sport irányú tenyészcél követését is könnyen lehetővé teszi.

Tenyésztését a Kisbéri Félvér Tenyésztő Egyesület irányítja.

Erre a fajtára még fokozottabban érvényes, hogy akkor lehetne nemzetközileg is nagyra tartott géntartalék, ha pedigriztikai elkülönülése mellett valamilyen használati tulajdonság tekintetében is meg lehetne különböztetni a nemzetközi sportlótól, amelyben – szemben a kisbéri félvérral – minden fajtát szabad felhasználni a teljesítmény növelése érdekében (szintetikus fajta).

A muraközi ló

Egyetlen géntartalék értékű hidegvérű lófajtánk volt. A belga hidegvérűvel nem nemesített hazai hidegvérű ló neve. A második világháború után ugyanis a hazai hidegvérű lovak nemesítésére belga és ardenni méneket importáltak és azok a mének, amelyeknek szárkörmérete nem érte el az előírtat, nem maradhattak tenyésztésben. Ezért a muraközi annyira kipusztult, hogy az ötvenes évek végétől az Állattenyésztési Kutató Intézet már csak a fajta megmentésére vállalkozhatott. Ennek keretében sikerült is az állományt annyira regenerálni, hogy 1972-re már hivatalos állami fajtaelismerésben részesült a muraközi ló. Azóta létszáma nagyon csökkent, szinte teljesen kipusztult. A fajta tulajdonképpen az Alpok területén az egykori római tartomány a Noricum keleti részén alakult ki. Közvetlen rokona ezért az osztrák nóri ló és a svájci freibergeri.

Értéke a gazdasági munkára való alkalmasság mellett az élénkebb vérmérséklet, kisebb testtömeg és elegánsabb küllem. Ennek jelentősége elsősorban a kisebb gazdaságokban a mezőgazdasági munkában lehetne. A gépesítés miatt erre a fajtára kicsi az igény és a hústermelés tekintetében is a nagyobb testű hidegvérű lovak vannak előnyben.

Létszáma kritikus. A fajta megmentése kétséges. Nemzetközi együttműködés is számításba jöhet, erre történt is kezdeményezés szlovén, horvát és osztrák szakemberekkel közösen. Egyelőre azonban nem történik semmi a fajta megmentése érdekében.

Tenyésztése a Magyar Hidegvérű Lótenyésztő Egyesület keretében történne, de ennek a fajtának a megmentése nem képezi az egyesület fő célját. Alapos a veszély, hogy teljesen ki fog halni a muraközi ló, fenntartásának a huszonötödik órájában vagyunk.

A hucul ló

Ez az őshonos fajta a Kárpát-medence jellegzetes kistestű lova. Nevezik a Kárpátok pónijának is. A hegyvidékeken rendkívül hasznos szerepet tölt be a gazdasági munkában és szállításban. A háborúban a hegyi vadászoknál teljesített nélkülözhetetlen szolgálatot ez a fajta. Hazánkban rendkívül kis létszámban található. Nagy értéke a jóakarát és megbízhatóság. Az Aggteleki Nemzeti Parkban van állománya, azonkívül néhány magántenyésztő foglalkozik ezzel a fajtával. Lengyelországban, Romániában és Szlovákiában van nagyobb létszámú hucul állomány.

Ez a fajta nagy értéket képvisel, noha kis létszáma miatt nem tartható fent, csak a környező országokkal közösen. A hucultenyésztés hazánkban a Póni és Kislótenyésztő Szövetség kezében van.

A (hortobágyi) magyar racka juh

A fajta eredete nem teljesen feltárt, a Kárpát-medencében élő több racka változat közül a hortobágyi racka teljesen elkülönült és különleges

típust jelent. Durva gyapjas fajta közepes tej és hústermeléssel, amely nagyon jól alkalmazkodott a magyar Alföld klíma viszonyaihoz. Egyedülálló morfológiai tulajdonsága a pödrött szarv. Ilyen szarvforma a magyar rackán kívül a világon csak az Altáj hegység tájékán létezik. Létszáma néhány ezer, tehát felfoghatjuk, hogy éppen megfelel a fenntartás céljának.

Termelése nem elégíti ki a modern piac követelményeit, noha különleges termék előállítására képes (prém, trófea). A racka szarva sok antilopéval egyenlő szépségű és a bárányprem is van olyan szép, mint a perzsa, csak más és így piaci bevezetése nem könnyű feladat. A választott bárányszőrű és anyák hosszú szőrű prémje nagyon jól megfelel pásztorbundák készítésére.

A fajta két színváltozata teljesen elkülönült és más fajta befolyásától mentes független génállományt képez. Az eddig említett tulajdonságai és hazai eredete, valamint népi és tájhagyományokhoz kötöttsége miatt értékes első osztályú géntartalék.

A fajta fenntartója (mint minden őshonos juh fajtáé) az OMMI. A Rackatenyésztő Egyesület székhelye Debrecenben van.

A cigája juh

A fajta igazoltan a középkor óta létezik Magyarországon. Tulajdonképpen az összes környező országban is megtalálható fajtának hazai változatairól van szó. Hazánkban a fajta két típusa található meg a „zombori”, nagyobb testű és jobb tejelő, valamint a primitívebb „csókai” változat is. Ebből az utóbbiból a hegyi (erdélyi, felvidéki) és az alföldi (bánáti) változat egyaránt megtalálható nálunk. A zombori cigája állomány termelése a többi hazai tejelő fajtával összehasonlítva is jónak mondható, tehát tartásuk, megfelelő technológia esetén nem ráfizetéses.

Létszáma megfelel a fenntartás követelményeinek, a veszélyeztetett kategóriában. A zombori változat tejelőképesége külön értéket jelent. A környező országokban sok cigája, vagy cigája jellegű juh található, hazai állományunk ezen belül is külön értéket képvisel.

Törzskönyvezését a Juhtenyésztő Szövetség végzi a fajtafenntartó OMMI irányításával. Az állomány részben magán kezben van, részben nemzeti parki kezelésben.

A cikta juh

Erről a fajtáról tudjuk, hogy a török idők után betelepülő svábok hozták magukkal és innen a fajta másik neve: tolna-baranyai sváb juh. Nagy értéke abban áll, hogy hazánkban sokkal nagyobb létszámban maradt meg, mint őshazájában. Kis létszámú bemutató állománytól eltekintve egyetlen nyáj van ebből a fajtából, magántenyésztő kezén, tehát ennek veszélyeztetettsége nyilvánvaló.

A cikta eredetileg kétszer nyírták és háziipari termékek készültek gyapjából. Az országos

Állattenyésztési Felügyelőség érdeme, hogy Nagydorogi telepére összeszedte a környékből a még föllelhető a cikta küllemű egyedeket, a merinó hatást sikerült kiküszöbölni a fajtából és így nagy értékű állomány jött létre, amely azóta magán kézbe került.

A cigájához hasonlóan a Juhtenyésztő Szövetség az a társadalmi szerv, amely törzskönyvezi és az OMMI irányítja tenyésztését.

A cikta az a harmadik juhajtánk, amelyet mindenképpen fenn kell tartani, mivel a legnagyobb és legtisztább állomány Magyarországon található ebből a fajtából. Ezt ma már a németek is tudják.

A mangalica sertés

Ez a fajta elismerten magyar eredetű, noha kitenyésztésében szerepet játszott a szerb sumadia disznó is. Nem tekinthetjük primitív fajtának, hanem kiváló kitenyésztett zsírsertés. A XVIII század vége, XIX. sz. eleje óta létező fajta. Annyira híres volt, hogy a múlt század végén a bécsi tőzsdén is jegyezték.

Létszáma a mélyponton 1973-ban már csak 39 koca volt. Azóta géntartaléknak tekintjük és védelme szervezeten folyik.

Szép példája ez a fajta annak is, hogy a piac igénye néha történelmi léptékkal mérve rövid idő alatt is át tud alakulni. Néhány éve még rettegve félt mindenki a zsíros disznótól. Azóta kiderült, hogy bizonyos területeken igény van arra a termékre, amelyet ez a fajta is termelni tud (serranoi sonka).

Létszáma egyik másik színváltozatban (vörös, fecskéhasú) kritikus, a szőke, a legnépszerűbb változat, eléri a veszélyeztetett stádiumot, amelyben kellő szakszerűség esetén fenntartható anélkül, hogy komolyan félni kellene a genetikai leromlástól.

Tenyésztését az OMMI mellett, amely a fenntartásra ügyel, egyesület irányítja. Ezenkívül egy vállalkozás is kitűzte célul, hogy a mangalica által termelt kiváló minőségű sonkát a mediterrán piacon értékesíti.

Mint magyar eredetű és kis létszámban létező fajta feltétlenül állami támogatás keretében kell védeni.

A magyar baromfifajták

A következő tyúkfajták tartoznak a védendő populációk közé:

- sárga magyar,
- fehér magyar,
- kendermagos magyar,
- erdélyi kopasznyakú.

Ezek értékét a többi fajtától való különállás adja meg, elsősorban az erdélyi kopasznyakú kapott legkevésbé nemesítő hatásokat, ezért mint géntartalékot, ezt tekinthetjük nemzetközi szempontból a legértékesebbnek.

Fontos ebben az esetben is a fajta értékeinek kutatása. Például a Gödöllői KISÁKI újabb vizsgálatai szerint a fehér magyar kakasokból lehet a leghatékonyabban kappant előállítani, mivel adott

korban a herék mérete és hozzáférhetősége az ivartalanítás műveletét könnyebben teszi lehetővé, mint azt más fajták esetében el lehet végezni.

Van még egy értékes lúdfajtánk is, amely különlegességet jelent, ez a fodros tollú lúd.

Meg szoktak benne különböztetni egy dunai (tarka) és egy tiszai (fehér) változatot.

Ezeknek védelme az OMMI irányításával folyik részben magántenyésztők, részben pedig állami intézmények (egyetemek) segítségével.

Meg kell itt említeni még a bronz és réz pulykát is, amelyek ugyan nem tekinthetők őshonosnak (hiszen a faj amerikai eredetű), azonban a világon nagyon csökkent létszámban tartják ezeket, mivel ipari hibridek termelnek elsősorban mindenütt. Így ezek az extenzíven, legeltetve tartható fajták is értéket jelentenek és védelmükről gondoskodni kell. Termékeiknek értékét a fogyasztó számára egyre több kutatási eredmény bizonyítja.

Egyéb fajok és fajták

Néhány olyan állatfajt kell itt megemlíteni, amelyeknek a tenyésztését nem vesszük komolyan, annyira nem, hogy szinte a fajták sincsenek még felmérve, nem is tudjuk, hogy milyen fajtáink vannak, illetve vannak-e egyáltalán fajták. Ilyen elsősorban a szamár és a kecske. Vegyes populációk vannak az országban a magántenyésztők néhány morfológiai tulajdonság alapján különböztetik meg az állatokat (hosszú fülű, gatyás kecske, kistestű szamár, szürke szamár stb.). Van tiszteletreméltó próbálkozás a kecskének eredeti magyar változatainak felderítésére és a fajták rögzítésére, ez azonban még csak kezdeti stádiumban van, mindamellett mindkét fajban működik már tenyésztő egyesület is.

Más a helyzet a galambbal és a házi nyúlal, ebben az esetben nyilvánvaló hogy melyek azok a fajták, amelyek magyar eredetüknél fogva védelmet és támogatást érdemelnének. A magyar óriás nyúl már szerepel a támogatott fajták listáján.

Hasonló a kutyák helyzete. A legújabb törvénymódosítás szerint már ezek is szerepelnek a támogatott régi fajták névsorában. Ismeretes kilenc olyan kutyafajta, amelyet a FCI (Fédération Cynologique Internationale) hivatalosan magyar eredetűnek tart nyilván (komondor, kuvasz, puli, pumi, mudi, simaszőrű és szállás szőrű magyar vizsla, magyar agár és az erdélyi kopó). Létszámuk és az évi szaporulat változó és erősen alá van vetve a divatnak. A külföldön tartott állományt is figyelembe véve főképpen az erdélyi kopó, a mudi és a magyar agár tekinthető veszélyeztetettnek. A MEOE (Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesülete) foglalkozik a kutyafajtákkal.

A bivalyt elsősorban bemutató céllal tartják két kis gulyákban (Hortobágy, Kápolnáspuszta, Fertő-Hanság). Nem régiben létesült tenyésztő egyesülete. Erre feltétlenül szükség van, hiszen a bivaly a történelem folyamán állandóan őseink háziállata volt. Valószínű, hogy a bivalyt hamarabb kezdték tejtermelésre használni, mint a szarvasmarhát. A fenntartást az erdélyi nagy létszámú bivaly

állományra támaszkodva lehet megoldani, hazai bivalyállományunk nem teszi lehetővé a genetikai drift nélküli fenntartást kis létszáma miatt. Történt bika import Bulgáriából is, ezt nem tarthatjuk helyes megoldásnak, kétségtelen ugyan, hogy Bulgáriában jó minőségű bivaly állomány van, azonban nem az a típus, mint a hazai, vagy az erdélyi – az importált bikák alapján. Állami támogatást a bivaly nem kap, holott tartása nem tekinthető gazdaságosnak.

BEFEJEZÉS

A régi háziállatfajták hazai megőrzésének története szépen példázza, azt, hogy a történelem folyamán viszonylag rövid idő alatt is megváltozhat az értékrend. Magyarország az elsők egyikeként

megmentette azokat a háziállatfajtákat, amelyek nem voltak gazdaságosak a termelésben a piac pillanatnyi ítélete és a divat hatása alatt. Néhány évtizednek kellett csak eltelnie ahhoz, hogy kiderüljön, a „globális nemzetközi” (és hazai) fogyasztó társadalomban megvan az a réteg, amelyik a különleges és egészséges körülmények között megtermelt élelmiszert részesíti előnyben, sőt ezt még akkor is hajlandó megfizetni, ha drágább. Ilyen termékek előállítására a régi magyar fajták alkalmasak. Úgy tűnik ezeknek a piacát is meg lehet találni. Akkor fog ez természetesen csak sikerülni, ha kemény munkával kitaláljuk, elkészítjük, értékét bizonyítjuk ezeknek a termékeknek és szakszerűen megteremtjük a piacát is mindennek.

IRODALOM

- Achmann, A.-Dovc, P.-Bodó, I.-Habe, F.-Marti, E.-Sölkner, J.-Brem, G. (2001): DNA microsatellite analysis of genetic diversity and population structure in the Lipizzan horse. 52nd Annual Meeting of the European Association of Animal Production Budapest, Abstr. H6.3. 352.
- Alderson, G. L. H. (1989): The chance to survive. A. H. Jolly Ltd. Yelvertoft Manor Northamptonshire, 143.
- Audiot, A. (1995): Races d'hier pour l'élevage de demain INRA ed. Paris, 229.
- Bixby, D. E. (1991): Rare Breeds International Meets in Hungary. AMBC News. 8. 6. The American Minor Breeds Conservancy, 1-3.
- Bodó I. (1991): A géntartálékok megőrzése az állattenyésztésben. Akadémiai doktori disszertáció. Budapest, Kézirat, 184.
- Bodó, I. (2000): Origin of the Hungarian grey and the poopulic cattle breeds. In A magyar szürke marha eredete. Vitaülés Bugacpuszta, Nov. 23-24. 3-5.
- Bökönyi, S. (1961): Die Haustiere in Ungarn in Mittelalterauf Grund der Knochenfunde. Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 215-226.
- Demeter J. (2001): Régi háziállatfajtáink jogi és állami védelme. In Régebbi magyar háziállatfajtáinkból származó hungarikum jellegű állati termékek előállításának fejlesztése és értékesítési lehetőségeinek feltárása (tanulmány) kézirat, MTA, 140-147.
- Gundel, J.-Hermán, A.-Szelényi, M.-Király, A.-Régiusz, Á.-Bodó, I. (2001): Effect of feeds with various nutrient contents on growing-finishing Mangalica type pigs. 52nd Annual Meeting of the European Association of Animal Production Budapest, Abstr. P 2. 10. 287.
- Hankó B. (1934): Magyar házi szarvasmarhánk eredete. Annales Biologicae Universitatum Hungariae. Budapest, 154.
- Heck, L. (1934): Über die Neucüchtung des Ur oder Auerochs. Berichte Ins. Ges. Zur Erhaltung des Wiswnts Bd.3. H.4. 225-294.
- Ollivier, L.-Bodó, I.-Simon, D. (1994): Current development in the conservation of domestic animal diversity in Europe. Proc. 5th World Congress on Applied Genetics to Livestock Production. Guelf, 21. 455-461.